

SEBERO ALTUBE IZTEGI ARAZOETAN MAISU

Toki aundi ta aparteko bat eman nai diogu gure Batzarrean Altube jaunari. Joan zaigu euskaltzain prestua, Euskaltzaindi zaarreko azken adaska, azken kimua. Bizi zan bitartean egin etzitzaion gorasarre-legea orain bederen zor diogula pentsatzen det. Batzar au, gaiñera, iztegiarekikoa izanik, bete betean eta eskubide osoz sartzen da bertan Altube-ren izena. Iñor ez bezela saiatu baitzan bera iztegi-lanerako bear ditugun oiñarriko iritzi edo astapen gidariak finkatzen. Altube-ren itzala nai luke, ba, Batzar onek heretzat.

Batzar au Arantzazun egiten dan aldetik ere, ezin utzia degu Altube-ren aipua. Arantzazutarrak eta Prantziskotarrak berarekin zorretan baitkaude. An Gernikan, Agustiñoen aurrean zeukan jauregiari, «Arantzazu» izena jarri zion berak. Eta urte askotan bere arimako Aitatzat izan zuan Foru-ko gure komentuko Aita prantziskotar bat: Aita Serafin Bidaetxea bermeotarra. Bein baiño geiagotan esan zidan Altube jaunak nola zekarren biotzean Aita aren oroipena, batez ere oso maitetsu eta biotz eder baten jabea zalako. Emengo Aita Arregi musikaliarekin ere izan zituan artu-eman estuak musika-gaietan, bai bata ta bai bestea sail ortakoak ziran-da.

Altube jaunari eskeiñi nai diodan lan onek iru atal izango ditu. Leenbizikoan esango degu nolakoa zan Altube jauna gizaki bezela eta bere idazlanen kopurua aipatuko degu. Bigarreanean euskerari buruz zeuzkan kezka nagusiak aundiz aundi bederen azalduko dira, iztegiko xetasunetan sartu baiño leen. Irugarreanean, azkenik, zeatz-meatz aztertuko ditugu euskal iztegiari buruzko iritziak.

Altube jaunaren iritzi auek jakiteko, or ditugu bere idazlanak. Oietara joko det ba nik iturburu nagusira bezela. Baiña Altube jaun berbarekin ere izan det adiskidetasun zerbait, eta ala zillegi izango al zait aren ezpaiñetatik zuzen-zuzenean jasotako itz eta esanak ere noizbait aipatzea. Bein baiño geiagotan joan nintzan bera ikustera, an Paben, Hôtel de l'Europe deritzaion ostatuan bizi zanean; eta nere lenengo liburusk, *Ars-ko Erretore Santuaren Erakusaldiak* argitaratu baiño leen, ara eraman nion, eta bere orrazketa eta oarrekin argitaratu zan. Eta

gero, Gernikara biurtu ondoren, egon dan iru etxeetan —Taberna Vasca-n, Asilo Calzada-n eta Arrien-enean— bisitatu izan det. Bere bizitzan zear ondo mamituta ausnartutako ideia nagusi batzuk bazituan, eta oietara itzultzen zan sarritxo.

I

ALTUBE JAUNA GIZAKI ALDETIK. AREN IDAZLANAK

Euskera, Euskaltzaindiaren agerkarian, leenbiziko zenbakian, orduko euskaltzaiñen berriak daude emanak: bizitz-xehetasun, ikaskintza, idazlan eta abar. Besteak Ikastetxe Nagusietatik igarotakoak edo goi-mailako karrerak egiñak zirala ikusten da; gure Altube-gatik, berriz, eztu auxe besterik jartzen: «Ikaskintzak: Arrasaten bertan (bere sorterrian, alegia) 1895 gn. urtetik 1902 gn. urteraiño». Eta bakoitzaren ofizio, ta bizi moldeaz ari dalarik, besteen titulu, aulki eta aundi-sundezko karguak aipatzen dituan bitartean, Altube-gatik ara zer dion: «Gernikako *Alkartasuna* deritzaion su-izkil-oletako buru eta Gernikako Eres-batz eta Abes Batzaren arteztzaillea» (1).

Arma-fabrika bateko buru edo gerente izandu zan, ba, Gernikan. Europako leenbiziko gerratean irabazpide polita izan omen zuan fabrika orrek; gero, andik urte gutxira, erre egin zan.

Altube jauna etzan, ba, iñungo Unibertsidadetan ibillitako gizona. Baiña ain zuzen, orrexegatik zaigu begikoago. Bere neke ta izerdien puruz jantzi baitzuen bere burua. Bere adimenari zor zion azkurria billatzen etzan batere ajolakabe edo zabarra izan. Batez ere Linguistikako estudioetara agertu zuen gose eta zaletasun bizi-bizia. Frantses izkuntza ikasi eta Linguistikako frantses liburuak eskuratzen zituan, oetatik euskararen onerako atera zitezkean erakutsi edo argibideak xurgatu naiez. Bere idazlanetan ia etengabe ari zaigu linguista oien izenak eta esanak aipatzen: Hovelacque, Dauzat, Grégoire, Meillet, Vendryés ta abar. Berak ikusten zuan emengo euskalari, euskaltzale ta idazle geienak gramatikolari zaarren uste okerrez zeukatela burua moldatua eta ortik eldu zirela ainbeste gaitz eta makur gure euskal baratzerara. Euskaraganako maitetasuna nabari zan, bai, alde ontako euskalari ta idazleetan, baiña maitetasun itsua, askotan, eta maitetasun itsuak mesede baiño kalte geia-

(1) *Euskera*, I (1920), 1 zenbakia, 20 orrialdean.

go egin oi dio maite dan gauzari (1). Beste itzez esateko, Linguistika jakintzak eman oi duen argia eskas genuela kargutu zan, eta ori esku-ratzera jarri zan gogotik.

Linguistikarako zaletasun onek eman zion bere jite berezia Altube jaunaren nortasunari. Eta nola Espaiñi aldean gai ortaz irakurgai gutxi aurkitzen zuan, Frantzi aldera jo zuan argi eske. Ontan antzera aundia aurkitzen diot beste euskaltzain ospetsu batekin: Julio Urquijo jauna-rekin. Biak izan ziran linguistika zale aundiak. Eta bai atzerri zale ere. Estranjeri aldean estudio oitarako garai artan emanago baitziren, eta argia non nai den bear baita bildu eta etxeratu.

Linguistikako estudio oiezaz gaiñera, euskera bera dan bezela eza-gutzen eta aztertzen saiatu zala ere esan bearrik eztago. Euskera bizia batez ere, euskaldun jatorren ezpaiñetan loratzen dan bezela. Euskera bizi onen doaiak eta berezitasunak, nolakotasuna, joerak eta legeak sus-traitik eta sakon aztertu eta analizatu ditu. Or daude, nik diodan guztia egiztatzeko, bere lan aundiak: *De Sintaxis euskérica (Euskal Esnalea-n 1920-an agertua)*; *Erderismos (Euskera aldizkariaren X gn. urtea (1929) oso osorik beteaz eta Bermeo-ko Gaubeka-k 1930-ean liburu berezi bezela zabaldua)*; *El Acento Vasco en la prosa y en el verso (Euskera, XIII gn. urtea (1932), aldizkariaren urte osoa beteaz au ere)*; *Observaciones al tratado de Morfología Vasca de Azkue (Euskera, XV (1934), 5-231)*. Frantzian igaro zituan urteetan ere azaldu zituan lan batzuk *Homenaje a D. Julio de Urquijo* deritzaion liburuan, eta batez ere *Eusko Jakintza* aldizkarian: *La unificación del euskera literario (E. J., III (1949), 181-204)* ta abar.

Gizaki aldetik gure Altube jauna nolakoa zan adierazteko, nik cztet aurkitzen berak iñoiz eibartar bati entzun zion itz ura baiño egokia-gorik: *gizon benetalarixa* «hombre serio, formal» (2). Alakoxea zan izan ere. Zuzena, arteza, zintzoa. Kristautasunean erro sakonak egiña, naiz sinismen naiz oituretan Eliza Amari sendo atxikia.

Altube jauna ia Euskaltzaindiaren jaiotzatik bertatik zegoen gure elkargo onen barruan. Obeki esateko, Euskaltzaindia artean jarri berria zalarik, bereala gertatu zitzaion bere leenbiziko utsunea: Domingo Agirre-rena, alegia; eta ain zuzen, onen utsunea betetzeko gure Altube jauna izan zan autatua. Leenbiziko urte onetan, eta artean sarrera-itzaldia egin gabea zala, txosten bat ekarri zuen Euskaltzaindiak Iruñean egindako batzar batera, izen onekin: «Erderatiko itzak, itz barrijak eta aintxiña-

(1) Altube, «Izkuntz-jakintzia ta euskariaren bizitzia»; *Euskera* II (1921), 1 zenb., 8 eta 31 orriald.

(2) Ikus *Euskera*, II (1921), 1 zenb., 34 or.

-itzak» (1). Iruñeko batzar au 1920-ko garillaren 23-an izandu zan; eta urte orren berorren azken egunetan (abenduaren 28-an) egin zuen bere euskaltzain sarrera itzaldia onako gai ontaz: «Izkuntz jakintzia ta euskeriaren bizitzia» (2). Itzaldi luze, mardul eta mamitsua, berak ain gogoko zuen gai baten inguruan.

Altube jaunak ba-du beste lan bat gutxi ezaguna eta ajola aundikoa. Nik bera bisitatzen nuanean, gogoan det bein da berriz aipatzen zidala. Ikusten zuan nunbait gizaldi berrietakoak aazturik-edo geneukala. Izan ere etzan azaldu Euskaltzaindiaren agerkarian eta nik neuk beintzat et nuan ezagutzen. Lan aundi onek onako titulu au darama :«Euskal Itz Barrijak. Eurok eraltzeko erderaak zetara lagun egin bear deuskuen». Eusko Ikaskuntzak Gernikan 1922 gn. urtean izandako Batzar ospetsuan irakurri eta Batzar ortako idatz-bilduman agertu zan (*III Congreso de Estudios Vascos*, 78-93 or.). Euskal iztegiaren auzi au emen azaltzen du Altube jaunak sistematiko eran, zeatz, zabal eta edatsuki. Lan ortaz baliatuko gera irugarren atalean, Altube-ren iztegi-iritziak aztertzeke.

Urte batzuk geroago, dei bat egin zion Euskaltzaindiari (3), onako au eskatuaz: Euskaltzaindiak argitara eman nai zuan euskal iztegian sartu zitezela Euskalerrian lur artuta dauden erderatiko itzak, eta bai teknika itz orokarrak ere. Berak erderaz dion bezela esango det: «Los vocablos de origen erdérico de uso popular y los de carácter técnico e interlingual». Txosten au oso da laburra, baiña eztu galtzerik, eta bertan ageri da zeñen argi ikusten zuan Altube jaunak euskal iztegiaren auzi au. Tamalez, euskaltzainburu jaunak —Azkuek, alegia—, naiko zorrotz artu zuan eskabide ori eta bekosko illunez erantzun zion, ezezkoa emanik (4).

Lan oietaz gaiñera Altube jaunak ba-du itzaldi sonatu bat: «La Vida del euskera. Divulgación de los principios de la lingüística general aplicables a su defensa» (5). Eta beste bat oraindik, gai ori bera erabilliz: «Más sobre la vida del euskera. Barriro euskerearen bizitzari buruz» (6).

(1) *Euskera*, I (1920), 2 zenb., 44-54.

(2) *Euskera*, II (1921), 1 zenb., 3-49.

(3) *Ikus Euskera*, XIV (1939), 263-265.

(4) Azkue, «Observaciones acerca de Euskaltzaindiari de Altube tar Seber»; *Euskera*, XVI (1935), 144-149.

(5) *Euskera*, XIV (1933), 299-397.

(6) *Euskera*, XVII (1936), 1-192.

II

ALTUBE JAUNAREN KEZKA NAGUSIAK EUSKERARI BURUZ.
IZKERAK ZAINTZEKO OIN-ARAUAK

Edozein pentsalari edo idazleren puntu xee edo partikular bat azterzen asi aurretik, betiere komeni da aren pentsakera osoa, bere zabalera guztian, ezagutzea; onek argitasun aundia egozten baitu okeilluetako zoko-moko guztietara. Puntu mear eta partikularrak pentsakera jeneraletik artzen dute beren esanai berezia. Eta nik ere orixe egin nai det Altube-ren iztegi-iritziak azaltzen asi baiño leen. Gain begiratu bat eman, alegia, aren kezka nagusiei, euskerari buruz tinko eta sakon biotzean sarturik zeuzkan ideia nagusiei. Ideia edo puntu nagusi auek ia bere idazlan guztietan nabari dira, baiña nik aren sarrera-itzaldiari jarraikiz azalduko ditut.

Ona emen bospasei puntutara bilduak:

I. Euskeraren bizitza. Au da, ezpairik gabe, Altube jaunaren leenbiziko kezka, kezka nagusia, etengabe eta nunai bere lumara agertzen dana. Izkuntzak itzegiteko dira, ezpaiñetan erabilliak izateko. Idaztea, liburuak egitea, literatura apain eta dotore bat izatea, ori gaiñetiko gauza bat da, itzegitearen gaiñetik eta urrengo datorrena. Amaika izkuntza bizitu izan dira eta irauun dute itzegite utsarekin, sekula idatziak izan ezdirala; baiña itzegiteari utzi ezkeru, eztago izkuntzarik. Idatzi bai ta itzezin ez, ori da eriotzako bidean sartzea. Eutsi dezaiogun, ba, gauza guztien gaiñetik euskera biziari, ao-euskerari, ezpaiñetakoari.

Gure idazle eta euskalari askori badirudi orrek eztiela asko ardura. Ikusten dute euskera geroago eta gutxiago itzezin oi dala, galduaz dijoala ta ala ere, uste dute orrek eztua ainceraiño garrantsirik. Berak, bospasei liburu, berak asmatutako euskera moduan idatzi ezkeru, lasai gelditzen dira.

Eztezagun aaztu izkuntzen eriotza, beti betiko eriotza izan oi dala. Bein illez gero, eztago izkuntza bat atzera berpizterik. Or dago Irlandaren ikaspidea. Askatasuna ba-dute, eskolak eta nai duten guztia ere bai; saiatu dira, baiña alperrrik, eztute ezer lortu. Erriak bein izkuntza galdu ezkeru, eztu atzera artzen. Or geldituko da, bai, liburuetan, ikasiko dute zaletu batzuk, beste edozein ikaskizun ikasten dan bezela, idatzi ere egingo dute bearbada beste zaletu batzuentzat, baiña izkuntza illa izango da betiere, eta «orrek ni ez nau asetzen» (bein baiño geiagotan entzun nizkion itz auek). Euskera eztedilla il, euskera biziari eutsi,

euskera bizia indartu: au da gure leenbiziko egitekoa. Zeregin aundi onen ondoan beste guztiak txiki gelditzen dira.

II. Izkera biziak belaunez belaun, gizaldiz gizaldi, eskutik eskura bezela pasatzen dira, gurasoak dirala bide, etxeko sukaldean. Bere itzak aipatzeko: «El lenguaje... se transmite íntegramente por ese potente rotativo de la vida familiar» (1). Or dago lantegi miragarria, etxe-familiatako izkutu sakratu ortan. Baiña ortarako bear da gurasoak, bai beren artean eta bai seme-alabekin, beti euskeraz egin dezaten. Gurasoak ontan zabarrak badira edo ume txikiai euskeraz egiñarren, beren artean erderaz egiten badute, eztieta ondorengoei izkera zimel, erkin eta makal bat baizik utziko, eta azkenik, goizago edo beranduago, erabat igartuko eta itzaliko da euskera, eskutik eskurako aldaketa egoki baten faltaz. Liburuak eta gramatikak eztute eriotza ori eragozteko indarrik.

III. Eskola, liburu, izparringi, itzaldi ta abar lagungarriak beste-rik ez dira. Etxeko ta kaleko euskeraren lagungarriak. Ortarako idatz cuskerak ao euskeratik gertu samar egon bear du. Erri-izkerak eman oi dio barne izerdia eta arnasa benetazko idatz literaturari. Guk euskera biziaren etorkizunaz ajolagabeturik, asmatuko bagenu idatz euskera bat arengandik aldentuta, orrekin mesede barik kalte egingo genioke erri cuskerari.

Antziña, bai, izkuntzen jakintza jaiogabea zegoelako, idatz-izkerak artzen ziran beti nagusizat, ispillu eta eredutzat, eta ao izkera gaixoa an zebillen bere bidetik, aetatik urruti. Gramatikalariak etziran oartzen biraldakuntza lege batek agindu oi diola izkera biziari, eta lege orren eragitez aldaketa bat gertatzen bazan ao izkcran, izlari makurrak zuten beti errua. Era ortara, geroago eta zabalagoa zan ao eta idatz izkeraren arteko leize eta osiña; eta azkenik, orrela ondatu ziran idatz-izkera aiek. ao izkerari jarraitu etziotelako, alegia. Au izan da, esate baterako, latiñaren patua.

Idatz euskerak, bada, urbildik jarraitu bear dio erri euskerari. Izkera biziak ba-du bere joera, bere martxa, bere biraldakuntza legea. Orren aurka ezin joan gindezke. Txorakeria da guk idazleak erri izkerari gure legeak ezarri nai izatea; au bere bidetik joango da, guk gura ez gura. Idatz izkera erri izkeratik urruti egoteaz idatz izkerari berari datozkio kalterik aundienak.

IV. Ala ere, ao izkeraren eta idatz izkeraren artean ezberdintasunen bat egotea beti gertatu oi dan gauza da. Ezberdintasun au bi eratakoa

(1) *La Vida del Euskera*, p. 9-10.

izan diteke: 1. Idatzi era batera eta irakurri bestera. Ezberdintasun au ortografizkoa da bakarrik, beraz azalekoa, zergatik irakurri eta itzegin berdin egin ezkeru, idazkeraren okerrak eztu idatz-izkera au izkeratik irudiz baiño urruntzen. Ezberdintasun au gaztelaniaz gutxiago ta frantses ta ingleseu geiago ikusten degu, baiña azalekoa bakarrik da, esan degun bezela, irakurri ta itzegin izkuntza oietan berdin egin oi da ta. 2. Txarren txarrena da idatzi ta irakurri era batera ta itzegin bestera egin oi danean. Au da benetazko ezberdintasuna, kaltegarrikoa. Beraz, idatz-izkerak alegin gutzia egin bear du au izkeratik urbil egoten. «Erri-izkeriaren ta idatz-izkeriaren batasuna lortzeko, beronek egin bear dau alegin, erri-izkeria berekoa, aurreralaria itxua da-ta» (1).

V. «Idatz izkeriak, erriko i izanez gaiñera, batetariko izan bear dau. Beti bardin ez, baiña aldi baten, oroentzat bardin bai» (2). Idatz-izkeraren batasun edo berdintasuna: ona emen il edo biziko beste baldin-kizun bat. Badirudi oraingo lege au lengoak ezeztatzera datorrena, baiño ez. Idatz-izkera danontzat izaten da, beraz berdin izate ori eskatzen du. Erri izkera berez zatikatu eta izkelkitan banatu oi da, eta indar banakatzaille orren bestalderakoitzat, aberri-izkeria izan oi da, idatz-izkeriaz zaintzen dan izkelki nagosija (3).

Izkuntza gutziak egiten dute au, eta iritzi bateko dira ortan izkuntzalari danak. Ala ere euskaldunok itxitasun edo alkar-aitu-ezin gogorra erakutsi degu ontan ere. «Batasun onuratsu ori, beste errijetan aintxiñatik lortuta ikusiarren, guk oraindik, onuratasun ori berori ere, geure betiko ezta-baida-gaijen artean dogu» (4).

«Idatz-izkeriak, erri-jarraitzaillea alde batetik, eta bestetik orontzat bardiña izan bear dabela esan dogu. Bearkizun bi orreek, alkarren kontrakoak dira eurenaz, itzez itz artu ezkeru; baiña ikusi daigun zelan aitu bear ditugun» (5). Idatz-izkerak bizitzarik sakon, sendo eta zabalen duten itz eta gramatikakiak aukeratu bear ditu eta nagusitzeko jokera dutenak.

«Gogoan euki daigun egi itzal au: gaur eguneko giza-artu-emonetarako, batasunezko eta errijaz adiskide bizi dan idatz-izkerarik euske-raan aurkitzen eypadogu, gura nai ez, erdereetara joko dogula danok. utsune ori beteteko. Zoritzarrez, egi itzal eta samin orren ondorenak, larregi ere agiri dira, daborduko ere, euskaldunon artean» (6).

-
- (1) «Izkuntz jakintzia», 44 or.
 (2) «Izkuntz jakintzia», 44 or.
 (3) «Izkuntz jakintzia», 45 or.
 (4) «Izkuntz jakintzia», 45 or.
 (5) «Izkuntz jakintzia», 46 or.
 (6) «Izkuntz jakintzia», 48 or.

«Bazartu bada buru gogortasunok eta autu daigun geure idatz izkera batasunezko ori, orokarrori, geure izkera maiteau laister il-otzik ikusi nai ezpadogu» (1).

Puntu larria ikutu digu emen Altube jaunak. Or gabilta ainbeste urtetan euskera berdin ortara ezin iritxiz. Euskaltzaleok maiz esan oi degu eskola gabe euskera ezin ditekeala gaurko kenka larritik bizirik atera, eta ez tet esaten ori egia eztanik. Baiña eskola bagenu ere, zer moduzko euskera eramango genuke ara: euskera zatikatu ori, onek era batera eta besteak bestera idatzitakoa? Iñungo eskolatan ezta olako izkuntza bat onartzen. Eskolara eramaten diran izkerak, idatz-izkerak dira, berdintasuna lortutakoak. Berdintasun ori lortu bearra degu, ba, nai ta ez, eskolako atea gure izkuntzari zabaltzea nai badegu.

Gaiñerakoak, Altube-k aipatu dizkigun erakutsi aundi auek denak dira Linguistikatik atereak eta edozein izkerari dagozkionak. Oinarrri-lege batzuk bezela dira. Euskeraren bizitza indartzeko gogoan izan bear ditugun oin-arauak.

Lege aundi auek gogoan arturik, «La Vida del Euskera» izeneko mintzaldian, gain begiratu bat botatzen dio Altube-k azkeneko 40 urte auetan (ala zion berak 1933 gn. urtean) gure idatz-euskerak izan duen jokabideari. Oinarrri-lege auek gorde ez tirala nai du frogatu. Guztiok dakizutenez, itza!di ortan eta bai beste zenbait idazlanetan ere, oso gogor, zorrotz eta erruki gabe salatzen ditu Altube jaunak euskal literaturan nabari diran akats aundi eta makurrak. Erri-izkeratik urrunduta dabillen idatz-euskera bat nai izan degu zabaldu, Euskalerrri osoan sendo lur artuta dauden erderatiko itzak nai izan degu orpotik atera, galerazi, eta beren lekuan asmatutako itz berri batzuk sartu, itz jokatzeara eta aditz jokatzeara bera ere nai izan degu aldatu... Jokabide onekin zer irabazi degu? Idatz-euskera ulerkaitz eta iguingarri biurtu, erriari bere izkuntza txarra dalako konplejua buruan sartu eta erderara iges egiteko gogoia eman, an ezpaitago orrelako katramillarik...

Euskaltzaindiak onarturik zeukan ortografia edo idazkera bera ere errezagotu egin bear litzakeala uste zuan Altube jaunak. Eta arrazoiak: erriari oso zail eta aldapa piko egiten zitzaiolako euskal irakurgaiak idazkera orretan irakurtzea (2).

(1) «Izkuntz jakintzia», 48 or.

(2) *La Vida del Euskera*, p. 25.

III

ALTUBE JAUNAREN IRITZIAK

Euskal iztegiari buruz

Irugarren atal ontan iztegiari buruzko iritziak azaldu nai ditut. Eta ortarako, gorago aipatu dedan lan ura artuko det oiñarriztat; oni jarraituko natzaio orpoz orpo. Egia esan, Altube-k toki askotan ikutzen du puntu au eta beti adirazten ditu iritzi berberak, sendo eta sakon bere gogamenean sustraituak zeuzkanak. Egiaren jabe dan adimenduaren tinkotasuna adirazten du betiere kontu ontan.

Baiña beste lanen artean, ba-du bat goitik beera gai oni eskeiña: «Euskel Itz Barrijak. Eurok eraltzeko, erderaak zetara lagun egin bear deuskuen». Eusko-Ikaskuntzak Gernikan 1922-gn. urtean egindako Bazarrean irakurritako lana. Eta auxe artuko det nik emen iturri bezela.

Asiera-asieratik esaten digu Altube jaunak egi garratz bat: euskaldunok euskerarekiko lanetan beti geure buruz ari gerala, «izkuntz-jakintzarik ezpaltiz bezela». Ortik dator gero amaika alperriko edo kaltegarriko lanetan buruak nekatzea: adibidez, euskera goitik beera aldatu nai izatea, ta abar. Uste degu izkera guk nai degunera biurtu diteken gauza dala, baiña ori da larregi uste izatea. Izkuntzak dira diran bezelakoak, eta alaxe, diran bezela, ezagutu, artu eta maitatu bear ditugu.

Eta euskerari laguntasuna eman nai badiogu, ara zer egin bear degun gauza guztien gaiñetik: erabilli, etengabe aomiitan artu. «Atara aixetara geure izkera maitiau, erabilli beti ta beti, edonun ta edonorekin: emon orretaraxe bizija ta indarra» (1). «Beste asmokeri ta barrikerizko bideok, alperriko ta kaltegarri baiño eztira» (2).

Berrikeri oiei eskubide-antza emateko, ara zer aitzaki edo edergailu atera oi dan maiz: berrikeri ura eztala gerok asmatutakoa, ain tokitan edo ain denporatan erabilli zala edo erabiltzen dala edo erabilli zalako susmoa ba-dala, eta beraz ontzat artu bear dala.

Baiña ori ala balitz ere, emen makur aundi bat egin oi da: itzen zabalgoari ez begiratzea. Zer da *zabalgoa*? «Area de extensión de una palabra». Ba-dira itz batzuk Euskalerra osoan edo zati zabal samarrean erabiltzen diranak, maiz eta arrunt entzuten diranak, sendo sustraituak, osasun mardulez bizi diranak. Auek dira zabalgo aundiko itzak. Beste

(1) «Euskel Itz Barrijak», 79 orriald.

(2) «Euskel Itz Barrijak», 79 orriald.

batzuk, berriz, alako toki edo txoko batean iñoiz jasotakoak. Zabalgorik txikiena dutenak naiz aundiena dutenak neurri batean ipintzea, garrantzi berdiñekotzat artzea, ori da nastetarako laguntasun ederra. Oker bide orrekin geure izkera oni zenbatetarañoko kalteak erakartzen dizkiogun, gaitz da neurtzen. Zeruetako edo aingeruen euskeraz amesetan ibiltzen ikasi eta lurreko au ezagutu ta ikasteko zaletasunik ez gogorik ez izatea: iñork (edo gutxik baiño ez) ulertu eziñezko euskeraz liburu eta idatz lanak egin eta onetara irakurlerik asko uxatu ta zalegetzea. «Benetan, euskeriak burua jasoteko dituan eragozpenai lagun egiteko, ezin zittekean gaur bide obarik autu» (1).

«Izkera gauzetan zabalgo orreri bear dan lotsia ta garrantzija emoten ikasi ezpadaigu, eztoigu sekula lan ganorazkorik egingo; eztoigu euskeriau indartu ta goratzeko arloan aurrerapiderik lortuko» (2).

Izkera nai bezela aldatzeko gauza dala uste izanik, geure euskera oni erdera usaiñik duten itz eta izkeraki guztiak kentzeko asmo —ustez— eder eta aberkoiaz ames egin degu (3). Erderatiko itzei neurritz kanpoko iguiña artu diegu.

Erderatiko itzen etsaiak bi talde edo moltsotan banatzen ditu Altube-k: 1. Sustraitijak (radicales, extremistas): erderatiko itzik bat ere ontzat eman nai ez dutenak; 2. Biguntxoagotijak (Moderados): Erderatiko itzak artu genitzakela diote auek, baiña euskera bizian ikurpen berdiñekorik ezagutzen ezteanean bakarrik.

Lenengoak zein oker dabilzen frogatzeko, munduko izkuntza danei begiratu besterik eztago: izkuntza danak artu dituzte itzak kanpotik. Izkuntzalari guztiak ao batez esaten digute erderatiko itzok gorabera, iztegien arrozatasuna gorabera, izkerak ez tutelala galtzen beren nortasunik.

Baiña auek alde batera utzirik, Altube-ren itzaldi osoa, edo geiena beintzat, zuzen zuzenean dioja bigarren taldeko etsaiei erantzutera. Etsai biguntxoago auei, bada, esaten die Altube-k: zabalgo andiko itzik ezluketela baztartu bear. Eta arrazoa: izkuntzetan oso gutxitan aurkitzen dira ikurpen bateko, esangura berdin-berdiñeko itz bi. Erriak laister ezberdinu ta erabikotu oi ditu orretariko itzen ikurpenok. Adibidez, benetako euskaldunak arin asmatzen du *pixutsu* eta *astun* eztirala berdiñak. «Gorputz astuna» esaten degu gorputz-aldi txarra daukagula adierazteko; «gorputz pixutsua», berriz, esango degu benetako pixu andia duala adierazteko. «Pekatu astuna» erderazko «pecado grave» esateko ondo dago, baiña iñork ez luke esango «pekatu pixutsua». *Astun* itza

(1) «Euskel Itz Barrijak», 80 or.

(2) «Euskel Itz Barrijak», 80 or.

(3) «Euskel Itz Barrijak», 80 or.

arimako gauzetarako ere erabilli diteke; *pixutsu*, ez. Eta itz bi oekin gertatzen dana, beste askorekin ere berdin jazotzen da. Iztegiaren zeatzasun eta aberastasun hibe ugari ugaria da erderatiko itzok orrela ekarri oi duten ikurpen banantze edo erabikitze ori.

Gaiñera erderatiko itzen kontrako burrukan irabazi al izateko, gaiztasun berezi bereziak agertzen dira sarri. Ona emen gertakun batzuk.

I gertakuna. Erderatiko itzok maiz zabalgo andikoak izan oi dira eta sustraikide askodunak. Itz batek bere sustraiak, bere erpeak zenbat eta sakonago ta gogorrago errian sartuta dituan, ainbat gaitzago izango da orpotik atera ta bazterreratzen. Bere kontrako alegiñak alper alperrikoak eta kaltegarriak izango dira. Lan orrekin idazleak zer irabazten dute? Irakurgaiak illundu ta zaingabetu, besterik ez. Adibidez, *santutasun*, *santutu*, *santulario*, *Aita Santu*, *santutxo*, ta abar. Eta berdin gertatzen da beste ainbat erderatiko itzez ere.

II gertakuna. Erderatiko itzaren ordezkotzat ipiñi nai deguna askotan esanguraz antzekoa baiño ezta izaten. Orretara baztatu nai izan dira *pekatu*, *arima*, *Santu*, *fede*, *eletrika*, *dotriña* ta beste asko, zabalgo andikoak eta bear bearrezkoak zaizkigunak. Eta oien orde z erabilli ta sartu nai dira *Oben*, *Gogo*, *Guren*, *Siñiste*, *Tximista*, *Ikasbide* ta abar. Baiña erriarentzat *oben* eta *pekatu*, *arima* eta *gogo* eztira gauza berdiñak. Erderak ba-ditu *alma*, *espíritu*, *mente*, *ánimo* ta abar eta eztauka oietatik bat ere saltzeko. Eta gu, aberats panparroi bagiña bezela, asiko gera ba dauzkagun ondasun apurrak etxetik kanpora botatzen? Txirotasun eta atzerapide andia litzake orretariko itz bikook, bat baztartuz, batetaratzea. Adibidez, J. J. Mogelen esakun bat aipatzen du Altubek: «Arimako premiñaak goguan ondo eukirik...» Arimaren orde z gogo esan bear bada, nola zuzendu bearko litzake esakun ori? Eta Aita Uriarteren beste bi esakun auk: «Pekatura obendu ta makurtua». «Jesusen obentasan onek...» Pekatu ta oben gauza bat eta berdiña badira, emen Aita Uriartek diona birao edo herejia bat litzake.

Beste ainbeste gertatzen da *siñiste* eta *fede* itzekin ere: eztira gauza bera. *Siñiste* edo *siñismen* erderazko «creencia» bezela da, eta *fede* erderazko «fe» bezela. «Fe» eta «creencia» antzekoak izango dira, baiña eztira gauza berdiñak eta bi bien bearrean gera. Dakizuten bezela, Azkue jaunak bere iztegitik kanpora utzi zuen *fede* itza, orren orde zko garbia badegula ta. Altube-k, jakifiña, ezin eman zezakean ontzat jokabide ori.

III gertakuna. Beste zerbait ere ba-dago. Ordezkotzat jarri nai ditugun itz garbiak sarri askotan gorputz txikikoak izan oi dirala, txatxa-

rrak, xumeak; erderatikoak, berriz, aundi xamar eta soiñutsuak. Esate baterako, *kanpo* -ren ordez *at* erabili nai degu. Baiña seguru asko *kanpo* aterako da garaile; besteak beste, gorputz geiago daukalako. Eta arrazoï orregatik berregatik eztu Altube-k uste *zin* eta *ler* euskal itzak *juramentu* eta *piñu* erderatiko itzei lekua kenduko dietenik.

IV gertakuna. Erderatiko itzak euskeratik botatzearekin utsuneak gelditzen dira. Eta utsune oiek betetzeko, euskalari batzuk zera asmatu dute: sarritan euskal-itzak bi variante edo geiago izan oi dute, eta orduan utsunea nai dute estaldu forma bakoitzari bere esanai berezia ezarriaz. Adibidez, *ontzi* «vaso» izango litzake, *untzi* «barco», *esker* «izquierda», *Eskar* «gracia», ta abar. Baiña ori da aldakuntza txikiegiei ikurpen berezia eman nai izatea. Erriak eztu ori ontzat emango, eztuelako alde aundirik nabaritzen batetik bestera.

Ba-da alkar-erakartze lege bat itzen artean. *Utzi* ta *itxi*-ren artean antz geiegi zegoelako eta nastea sortu zitekealako, erriak berak toki batzuetan *laga* artu zuen, *utzi* baztartuaz. *Irakatsi* «enseñar» eta *erakutsi* «mostrar» erriak naastu egiten ditu; berdin *jesarri* «sentarse» eta *jarri* «ponerse». Itz bi soiñuz antzeko diranean, batak bestea erakarri ta biak berdin geratzeko arriskuan izaten dira.

Eta ikusiak ikusi ezkeru, auxe da Altube jaunak ateratzen duen ondorea: utzi ditzagula pakean erderatiko itzak, zabalgo aundikoak diranean beintzat. Jaun beraren itzekin bukatu nai det itzaldi orren lenengo atala: «Arindu daiguzan bada kanpotiko itzoen kontrako bekoki illunegijok: itxi daijogun, alegiñez, geure errijaren iztegi zabalgo andikoari bakean» (1).

Eta onekin eltzen dio bere itzaldiaren bigarren zatitari.

Erderatiko itz zabalgo aundikoak ontzat eman da gero ere, ba-ditu gure iztegiak bere utsuneak. Utsune oiek nola ornidu ta bete? Auxe da bigarren atalaren gaia.

Lendabizi, or degu gauza arrunt eta errikoien landa. Gauza oieta-rako erri euskerak uste dan baiño iztegi aberats, zeatz eta zabalgo aundiagokoa du. «Auxe, bene-benetan sinistuta diñogu, euskaldun lauai, erritarrai, sarri euren izketia entzuten pozik egon da gero» (2). Askotan geugan dago utsunea. Idazleok eztatigula euskera erriak bezin arin, txairo ta errez erabiltzen. «Gai arin eta errikoï orreetarako eztau bada euskal iztegiak utsunerik; utsuneok, geure ez-jakiñak erasortzen ditu. Errijarentzako idazten ditugun liburu, izparringi ta beste irakurgaijetan,

(1) «Euskel Itz Barrijak», 85 or.

(2) «Euskel Itz Barrijak», 85 or.

naiz berari zuzenduta jaurtitteko itzaldi ta sermoietan, ez geunke bada iñoiz maixu-sundezko euskerarik erabilli bear: berari ikasitako ta berak aurrez darabilzan itz ugari, bizi, esanguratsu ta argijetatik iñora urten barik aurkitu geinkezan utsez ornidutakoa baiño» (1).

Baiña gai oietarako ezpada ere, agertzen zaizkio gure iztegiari, zoritxarrez, utsunerik asko, gai astun eta gaitzago diran beste batzuk azaldu bearrean aurkitzen danean.

Utsune auek zeintzuk ditugun obekiago edo zeatzago eragertzeko, izkuntzalaririk irakasten diguten izkera-atalkatzeak egingo digu lagun.

Izkera bat mintzatzen duten gizonak, beren bizimodu, langintza, opizio, zeregin, zaletasun ta abar bidetzat artuta, pillo edo talde askotan berezi ditezke. Eta pillo bakoitzean bildu ditzakegun gizonak, beren alkar arteko izkera beraria izan oi dute, batez ere iztegiari dagokionez. Elizgizonak erlijioako autuetan, juezak auzi ta epai arazoetan, filosofilari jakitunak bere jakintzako gauza gurenentan, amak bere aurrari zuzendu oi dizkion itz samur eta biotzetikoetan, ijituak beren satorkerietan, baserritarrak bere baso, soro, landa, ta etxeko gauza ta arazo guztien izenak zeatz eta garbi izendatzeko dituanetan. Itz batez, langintza, jolasgintza, jakintza ta gizonaren beste ekinbide orok dute beren iztegi berarizkoa, ekinbide bakoitz orretan sartu ta oitutakoak baiño ondo ezagutzen ez-tutena.

Iztegi auen zabalgoa gorako erakutsi degunez beste era batera neur-tu bear da. Emen, izkera berarizkoetan, alegia, gauza bera izaten da la-gun-talde bakoitzak baiño zeatz ezagutzen ez-tuana; ta gauzaren izena ere, lagun-talde orrezaz kanpora, gutxi entzuna izatea, ezta arritzekoa. Gauza ezaguna dan neurrian aren izena ezaguna danean, izen ori zabalgo osokoa dala esan genezake.

Lenengo klasetako izkera berarizkoak. Euskalerrian aspalditik ber-tokotuta ditugun erlijio, langintza, jolasgintza, dendaritza, etxe-arazo-gintza ta abarrerri dagozkionak. Emen euskerak, andik edo emendik erasortuta-ko itz ugari, zeatz eta zabalgo andikoak ditu, erriagan ondo sustraituak. Eztegu ba idazleok eskubiderik iztegi berarizko oiek aldatzeko. Arazo auetan ikasle izan bear degu eta ez maixu. Ikasi euskaldun lauak beren izkera berarizkoetan darabilten benetako zabalgodun iztegia eta idatzi ortiko itzok ardura barik. «Eztago munduon orretara idatzi daikegun euskeria txartzat emon legijan izkuntzalaririk: benetako euskeria dala autortu ta egokijentzat etsiko eztabenik» (2).

(1) «Euskel Itz Barrijak», 85 or.

(2) «Euskel Itz Barrijak», 87 or.

Eta gero beatzaz ukitzen du Altube-k gure artean nabari dan zulo lotsagarri bat. «Onetarako —dio— bear bearra dogu erri-itz-iztegi berarizko bat eraltzea; iztegi berarizko au Euskalerra osuon zabalgorik geijen daben itzak (erderatiko naiz euskeratiko) zeintzuk diran jakiteko asmoz egin bear da; ez itz garbijak bakarrik (edo erdi-bakarrik) pillokatzeiko asmoz, orain arte egin izan dan bezela» (1).

Orain arte egin izan dan bezela... Ziri au argi baiño argiago dago. Azkue-ren iztegian utsune edo akats ori nabaritzen zuan Altube-k. Erderatiko itz asko gelditu dira iztegi orretatik kanpora edo lotsagarritzko seiñale batekin daude an markatuak, naiz ta zabalgo aundikoak izan.

Bigarren Klasetako izkera berarizkoak. Atzerritik orain agertzen zaizkigun makiña, erremintta, jostailu, soñeko ta komertziotako naiz artaz kanpoko beste tresna ta arazo guztiei dagozkionak.

Gauza auek mundu guztiko izkeretan egon oi dira erderatiko izenez jositakoak, eta eztago orren kontra iñundik iñora ere ezer egiterik. Atzerritar gauza oiek erritik errira igaro oi dira eta bakoitza bere jatorri erritik dakarren izenaz izendatu oi da. Azkenengo bitarteko edo dendariak izen orretxekin artu eta orrelaxe ezagutu arazi ta saldu ere egiten dituzte gauzok. Gauza ezagutzen dijoan neurrian berean. jatorritiko arrotz izena ere zabaltzen eta sustraitzen doa erririk erri; ta itzok bein sustraitu ezker, joan zan garbiak jartzeko era ta ordua. Bearbada izkelzain eta idazle garbizaleak dira, sarri, orrelako gauza berri ta beren arrotz izenak ezagutzera beranduen eltzen diranak. Ameskeri parregarria litzake, berriz, atzerri-itzok sustraitu eztitezen, arako muga-ate edo aduana antzeko gauza bat imini nai izatea. Aizeari ateak imintzea bezelatsu.

Emen egin diteken gauza bakarra au da: arrotz-itzok euskaldun jatorren belarri ta agoetarako egokitu ta samurtu, erriak berak zaindu oi dituan fonetika-lege ta jokera jarraituz.

Arrotz-itzok euskeratzeko gaur bizia duten legerik ezagunen eta errikoienak, ona emen zeintzuk diran:

1. Espaiñeraz *r* letraz asten diran itzei euskerak *e*- letra jartzen die aurretik. *Errenta, erramu, Erroma.*

2. Espaiñeraz *d* ala *r* letraz bukatzen diran izenei, euskerak *-e* ezartzen die atzetik. *Mezede, abade, kolore, umore.*

3. Espaiñeraz *l*, *r* ala *n* letraren urrengo *s* ala *z* datorrenean, euskerak azkenengo biok *ts* ta *tz* biurtzen ditu. *Poltsa, altzau, bertso, pentsatu-dantza.*

(1) «Euskal Itz Barrijak», 87 or.

4. Espaiñeraz *-on* bukaera duten itzak, euskeraratzean bukaera ori *-oi* egiten dute. *Jaboi, kordoi, algadoi, orfeoi, Mondragoi*. Gernikako emakume jostunak erabiltzen duten itz polit bat ere aipatzen du emen Altube-k: *aldegoi*; eta erderaz aritzen diranean, «aldegón»: «Ese vestido tiene un gran aldegón».

Baiña erderazko *-on* orrek aurretik *ni, ci, gi* ala *si* balerama, orduan azkeneko *on* orren lekuan euskerak *-o* utsik ipiñi oi du (bizkaieraz *-ño*). *Komunio, orazio, okasio, erlijio*.

5. Espaiñeraz *o* letraz amaitzen diran itzei euskerak azken letra ori *u* -tan biurtzen die. *Gobernu, bixigu, pixu*.

6. Espaiñeraz *i* letraren urrengo *l* ala *n* datorrenean, euskerak *ll* ta *ñ* -tan biurtzen ditu azkenengo biok. *Illara, eskilloi, makiña, piñu*.

7. Espaiñeraz *-ar* bukaera duten aditzak, euskerak *-atu* -kin azkentzen ditu (bizkaieraz *-au*.) *Kontatu, ernegatu, errezatu*. Espaiñeraz *-er* ala *-ir* bukaera dutenak, euskeraz *-itu* (bizkaieraz *-idu*) egiten dute. *Mo-bitu, konbentzitu, prijitu, sentitu*.

Lege auezaz gaiñera ba-dira beste aldakuntza asko, erriak arrotz-itzak euskerazko biurtukeran egiten dituenak, baiña lege-pean ezartzen eztira errezak. Idazleak aldakuntza auei kasu egin bear die, itzei euskal kolore berezia emateko.

Irugarren klasetako izkera berarizkoak. Erritar arazoez goitikoak; goi-jakintzai dagozkionak.

Ederki dio Altube jaunak barruti ontan nabari zaizkiola euskerari utsunerik aundienak.

Jakintza-iztegiak zabalgo gutxikoak dira edonun. Gizon jakitunak baiño eztituzte itz oek zeatz ezagutzen, eta jakitunak gutxi izan oi dira erri bakoitzean. Baiña mundu guztiko jakintsuak artu emanetan dira elkarrekin eta oroen arteko alkartasunari eskerrak jakintza etengabe dijoa aurrerantz. Batasun edo alkartasun orren bearrez, grezitarra eta gero latíña izan dira gizaldi luzeetan zear, jakintsuen izkera bakarrak. Baiña jakintzetarako latíña bakarrik erabiltze ori bertanbera utzi zanetik, gauzak beste modu batera atontzen dira. Orain jakintzetarako latin eta griegotiko sustraiekin iztegia eratzen da eta berau Europako alderdi onetako izkera orok artu dute, eta orrela erri askotako jakitunen alkar aitzea ederki erreztutzen dalarik.

Or degu ingelesa. Ezta latíñetiko izkera, ba-du gaiñera itz-alkartze bidez itz berriak eratzeko erreztasuna, baiña ala ta guztiz ere iguin gabe onartzen ditu latin eta griegotiko itzok, euskaldunoi ikaspide ederra ematen digula.

«Europa alderdi onetan euskaldunok geu bakarrik batasun orretatik kanpora gelditzea, ez tirudi zentzuzko ta onuratsu litzakigunik. Bestetara egin bear geunkeala deritxogu: geuretzakotu guk ere, jakintza-iztegi-ori, itzai euskera-antza emoteko gorago aittatu dittugun aldakunza-legeak bear danean ezarririk» (1).

Gero alemanaren jokabidea ere aipatzen du. Alemana bere bidetik joan oi da sarritan, jakintza-itzak bere sustraietatik atereaz (ez beti, ordea, berak ere latin eta griegotiko itzak erabiltzen ditu-ta). Baiña gogoan euki bear da alemanak erri aundi bat osatzen dutela (75 milloez gora dira), Europaren erdi-erdian jarriak daudela eta eslabitar errien ondoan. Euskaldunentzat, berriz, askozaz egokiago da bakar-bide ori utzi eta ingelesaren erari lotzea. Arrazoiak: euskaldunok oso gutxi geralako; jakintzak asmatzen dituen gauza guztiei izen berriak jartzea eta izen oiei izerdia ematea oso zail izango zaigulako; alderdi guztietatik bestetara jokatzen duten erriez inguraturik bizi geralako, eta azkenik, bakar bide orrekin jakintza lana asko zailtzen dalako.

Ingelesa jartzen digu ba Altube-k guretzat eredu bezela. Ark onartzen dituen latin eta griegotiko itzak guk ere kezka gabe onartu bear genituzkeala uste du.

Aitortzen du Altube jaunak orain arte ezteguna ori egin. Alemana bera baiña ere urrunago joan gera bakar bide ortan. Eta au erakusteko, olako kultur-itzen zerrenda bat eskeintzen digu. Gaztelaniaz, frantsesez, ingelesez ta alemanez berdintsu esaten dira; gure euskera gaixo au bakarrik erabilli nai degu bakar bidetik, alkartasun onetatik igeska. Ikus *Barómetro, Academia, Anarquismo...* (2).

Alemantarroi izkuntzalari askok bota oi diete arpegitara beren izkerazko bakar bide zaletasuna, larregikoa dala ta. Bada, guri, euskaldunoi, eztakit zer esan lezaiguketen!...

Eztezagun iztegi eraltze lana jolaspidetzat artu! Bakar bide ori artzea iñoizko kaltegiñena oraintxe litzauguke. Munduon gauzak daramaten bide erari begiratu ezker, bear bearreko izango da (A. Meillet jakintunak iragartzen duan bezela) mundu-erri-arteke izkera orokar laguntzaille bat: jakintzetarako batez ere. Izkera orokar orren iztegia, berriz, latin eta griegotiko sustraiez eraldua izango da (3).

Arazo larri onetan maitekeriak alde bat utzi bear dira.

Jakintza-iztegien artean ba-dira oraindik iztegi bereziagoak. Kimika, Botanika, Zoolojia...: jakintza oietako bakoitzak ba-du berea. Egunero

(1) «Euskal Itz Barrijak», 89 or.

(2) «Euskal Itz Barrijak», 90 or.

(3) «Euskal Itz Barrijak», 91 or.

estalgetzen dituzte jakintsuak izen berria bear duten gauzak, eta gauza oei estalgetzailleak ezarri oi dizkieten izenak ontzat artu oi dira munduko jakintsuen artean. Baiña oso osorik, ezertxo ere aldatu gabe. Guk ere, jakiña, iguin gabe egin dezakegu ori; eta gauza orrek euskeraz izen errikoia duanean, eta egoki danean, bestearen alboan ipiñi izen ori. Gaiñera izen jakitunok eztira gutxitan baiño errirutzen.

Laugarren klasetako izkera berarizkoa. Literatura-izkera.

Literatura izkera, bene benetako berarizkoa da. Literatulariak joke-ra berezia agertzen dute izkera osoa aberastasun eta edertasun bidetik al dan geiena beti aurrera eramateko. Izkera zeatztu, zuzendu, aberastu eta argitu: lan ontan diardu literatulariak. Baiña lan ori erri-izkeratik larregi irten gabe egin bear du; bestela, erri-izkeratik geiegi aldendutzen bada, eztu onen gaiñean bat ere eragite indarrrik izango. Literaturak izkerarentzat imanak galtzaiduarentzat bezela du erakartze ta beraganatze indarra, baiña ortarako bata besteagandik gertu xamar egon bear dute.

Iztegia aberastutze lanean asko egin dezake literatulariak; baiña ortarako, erriak ia elduan dituan frutuak eratxi ta agertu baiño besterik eztu egin bear. Orrela lortutako itzok denporaz errikoi egin oi dira, eta ala, erria, literatularia ta denpora lagun dirala (eta ez bestela) aberastu oi dira iztegiak.

Orregatik euskaldun literatulariak erri-izkera lenengo, dan bezela, baiña sakon, zabal eta zeatz ezagutu bear du. «Euskaldunok —dio Altube-k— eztogu, ikaspidetzat, beste erri askok dabeen bezela, aintxiñatiko literatura benetakorik; eztogu aukeran, erri izkeria baiño, ta beronen iztegiya artu bear oin bakartzat» (1).

«Erri euskeriaren iztegi garbi naiz erderatikoa euron zabalgoaren aunditasun edo txikitasuna, guztija asmau edo sentidu bear dau argi literatulariak bere belarri, gogo, adiñ ta bijotzian; bestela bere idatz lanok eztagikee errijaren gain ezetariko erakarte indarrrik, eragite indarrrik» (2).

Literatura bidez sortutako itz berriak lurra ar dezaten kondizio batzuk ere bear izaten dira: 1. Itz berriaren bear izana benetazkoa izan dedilla; itz berri ori eztedilla izan lendik ondo sustraituta bizi danaren ikurpen berdiñekoa; 2. Itz berria eratzeko aukeratu diran gaiak zabalgo aundikoak izan ditezela; 3. Gai oiek argi agiri ditezela eratu degun itz berriagan. Gero, errikoi biurtzen danean, erriak berak aldatu ta laburtuko du bearbada, baiño jaio berri degunean, sustraitu arte, garbi agiri bear ditu bere atalkiñak.

(1) «Euskel Itz Barrijak», 91 or.

(2) «Euskel Itz Barrijak», 91 or.

Eta erderatiko itzak ordeztutzen ibilli bearrean, billatu ditzagun esan-gai berriak, irudigai berriak, gogogai, asmogai ta argigai berriak (sarri beste izkeretan ez tiran bezelako itz bereziak). Zabalgorik gabeko itz garbiz iztegia betetzez utsez, ezta lortzen izkeraren aberastasuna.

Bukatzeko. Gure eginbearrak dira: bata, euskerak orain duan aberastasunari eutsi; bestea, gaur eguneko bizitza berritar onen aurrerakuntzetarako gaitasuna lortu arte, euskal iztegi ori aberastu ta zeaztu. Egiñean bi eginbide auek batetara datoz.

Bere itzaldi luzean zear, euskerak gaitasun ori nola lortu dezakean erakutsi nai izan digu Altube jaunak. Eta berak dionez, beste izkerak zer egin duten eta zerk mesede egin dien otz otzez azterkatzeak «eroan gaitu eretxi ori bidez kotzat artzera». Euskeraren garaipena —dio— ezta gauza gaitza alde onetatik.

Baiña lan oiek guk betetzearekin eztago dana egiña, ori ezta aski, «urrik emon ere» (1). Gure izkerak berantz egin barik gorantz egin dezan, goi-sundez, aundiki-sundez inguratu ta ezkotuta agertu bear du, ta ori euskotar aberats, jakitun eta aundikiak eman lezaio kete. Zoritxarrez, euskotar aundikiak orretan erriari ikaspide txarra eman oi diote, eta erri lauak aundikien gauzak antzestu nairik, berak ere zokondoratu egiten du euskera. Au da gure gaitzik txarrena. Gaitz onen kontra ezin gauza aundirik lortu, ez gure idazlarien alegiñak, ez izkera zaiñen ekiñak. Erriaren jokera edo jauskera nagusi, orokar eta zabalen kontra, la-gun gutxi batzuen lanak eztute erasote indarririk... (2).

Puntuon irakurri ditugun orri auek ia itzez itz aldatuak daude Altube jaunak. Gernika-ko batzarrean egindako itzalditik. Eztira, ba, erakutsiok oraingoak. Orain dala berrogei urte an Gernika-n emanak bai-zik. Baiña beren gaurkotasun oso-osea gordetzen dute. Nik esango nuke ordukoak baiño gaurkoak diruditela geiago. Buru otz eta argiz, jakintzak eman oi duen zentzu eta neurriaz, zeñen tajuz eta egoki ikusi duen euskerari dagokion jokabide zuzena! Euskeran sustraiturik eta osasun sendoz bizi diran itz guztiak, pakean utzi, erderatikoak izan ez izan. Au baita izkuntza danetan gordetzen dan lege edo neurria. Beraz guztiz da zillegi itzok gure idazkietan erabiltzea, geure-geureak ditugulako. etxeko biurtuak.

Badakizute nola Euskaltzaindiak 1959-gn. urtean agiri bat eman zuen euskal itzei buruz (3). Agiri orren zabaldu berrian izan nintzan ni Gernika-n Altube jaunarekin, eta auxe esan zidan: Ni erabat nago agiri

(1) «Euskal Itz Barrijak», 92 or.

(2) «Euskal Itz Barrijak», 93 or.

(3) Ikus *Euskera*, 1959, 214 or.

orrek dionarekin, ori da nik beti irakatsi dedana; eta ez nik, izkuntza maisu guztiak ere orixe irakasten dute... Gorago irakurri degunetik agiri da zeñen argi irakatsi zuen Altube-k ainbat urte lenago, gero Euskaltzaindiak erabaki duena. Euskeran sustraituta ta osasun sendoz ta zabalgo aundiz bizi diran erderatiko itzak, euskal itzak dira, besteak bezelaxe, eta guztiz da zillegi oiek gure iztegian sartzea eta euskeraz erabiltzea.

Orain Kontzilio giroan bizi geran ezkeru, zillegi izan bekit Kontzilio bateko gertakari bat aipatzea. Trento-ko Kontzilioan batzarkideak jarri ziran puntu garratz au erabakitsera: egia jainkotiarrak ia nundik artu bear zituen Elizak. Eta Trento-ko Batzar orrek erabaki zuen naiz Iskribu Santuetan naiz eskuz esku eldu zaigun Tradizioan dauden egiak *pari pietatis affectu ac reverentia suscipit et veneratur* (D 783). Nachianti jaunak, Chioggia-ko Apezpikuak, etzuen eskandalu makala artu, alajaiña, ori entzutean. Zer? Mailla berdiñean jarri Iskribu Santuak eta Tradizioa? Bai, jaunak, bai. Eta itz kontu ontan ere Euskaltzaindiak balio berdiña ematen die euskal itz garbiei eta erderatikoei, baldin sendo sustraituta eta zabalgo aundiz gure izkuntzan bizi badira. *Pari pietatis affectu ac reverentia suscipit et veneratur*. Eta Nachianti jaunaren bezelako eskandalu eta soiñeko urratzeak bukatu bitez, garaia ere ba-da onezkeru ta.

Baiña erakutsi ain argiok, gramatika eta izkuntz jakintzarekin ain sendoturik datoztenok, etziran orduan geienen gogoko. Eta Euskaltzaindian bertan ere denak etziran iritzi ortakoak. Azkue bera ere ez, ez Olabide eta ez Eleizalde ere. Eta atzerapen orrekin etorri dira gure iztegi lanok. Zenbat alper lan ezta egin erderatiko itz zabalgo aundikoak, erderatikoak dirala ta beste gabe, baztertu naiez. eta oien lekuan beste batzuk —garbiak edo garbitzakotzat dauzkagunak, baiña zabalgo txikiñoak eta osasun makalez bizi diranak— sarrarazten! Zenbat naste eta oker aditze, maisu jakintsuaren erakutsiak aintzat artu nai izan eztiralako!

Gaiñerakoan, itz berrien guztiz etsaia ere ezta Altube jauna. Benetazko aberastasun bat dakarrenean batez ere, prest dago bera orrelako itz bat onartzera. Adibidez, gartzelaniazko «cielo» esateko or degu *zeru* euskal itza; au ezin diteke iñola ere baztertu. Baiña gartzelaniak ba-du gaiñera «empíreo» itza, eta guk ere orrelako ikurpen edo matiz bereziakin erabilli dezakegu *donoki* itz berria. *Donoki* ezletorke orduan *zeru* -ren lekua betetzera, beste ikurpen berezi batekin gantzutua legoke. «Pecado» esateko, or degu *pekatu*, baztertu eziñekoa; baiña *oben* ere erabilli diteke. erderazko «delito» edo orren antzeko zerbait adierazteko. «Maestro» esateko, or degu *mais*; baiño *irakasle* ere ondo baiño obeto datorkigu erderazko «catedrático, profesor» ta abar itzultzeko. Eta berdin gertatzen

da *juez* eta *epaikari*-rekin, *eskola* eta *ikastola*-rekin, *konfesatu* eta *aitortu*-rekin, *mundu* eta *ludi*-rekin, *pagatu* eta *ordaindu*-rekin (1).

Or ditugu onako iru itz auek ere: *liburu*, *gutun*, *idazti* edo *izti*. Erderazko «libro» esateko, *liburu* erabilio bear da (au baita edatuena ta ezagunena); baiña *gutun* ere erabili diteke «boletín» edo orrelako zerbait adierazteko; *idazti* edo *izti*, berriz, «tratado» edo jakitun usaiñeko gauzantzat egoki egokia litzake (2).

Arimetika eta *Matematika* ere artu bearrezkoak dira, noski; baiña *zenbakizti* ere onart diteke, ez aiek duten ikurpen berberarekin, «contabilidad» edo olako zerbait adierazteko baizik. «Lo ilegítimo en todo género de literatura es (queremos recalcar bien este concepto) la sustitución, o mejor dicho, la eliminación de palabras difundidas y arraigadas, sin más razón que la de su origen» (3). Eta adibidetzat dakar *kolore* itzarekin egin nai izan dena, aren ordezt *margo* sartu naiez. «Es necesario convenir que no es posible discurrir nada más eficaz para llevar al euskera del pueblo al descrédito y a la ruina» (4).

Daukaguna gorde arduraz eta maitekiro. Ez gera orren aberatsak etxeko ondasunak leiotik kanpora botatzen asteko ta. Eta ondasun oiek gordeaz gaiñera, iztegia aberastu, bear ditugun itzak etxeratuaz. Ortarako ikusi degu zein dan Altube-ren ustez biderik egokiena: jakintza eta kultur-arazoetan ingelesak erakusten digun bideari lotzea, latin eta griegotiko itzak onartuaz, gure inguruko izkuntzak egin oi duten antzera (5).

Itz bi edo iru elkartz bester berri bat sortzea, edo euskal sustrai batetik atzizki bidez itz berriak eratzea, ori ere eztu berak txartzat ematen, bide ori eztu orobat baztartzten, baiña geienetan ingelesaren jokabidea gomendatzten du euskerarentzat.

(1) *La Vida del Euskera*, p. 40.

(2) «Izkuntz jakintzia»; *Euskera* I, 2 zenb., 53 or.

(3) *La Vida del Euskera*, p. 41.

(4) *La Vida del Euskera*, p. 39.

(5) Eta ez gure ingurukoak bakarrik. Orain dala bizpauru urte *La Gaceta del Norte* egunkarian irakurri nuan nola arabitar izkuntza lan ori berori egiten dabilien. «Arabización gramatical. El Cairo. Los expertos de la República Árabe Unida han arabizado en el curso de los doce últimos meses 24.600 términos técnicos franceses, italianos, ingleses o de origen latino y griego a fin de unificar el vocabulario nuevo entre las dos provincias de la R. A. U., según anuncia la prensa egipcia. Este trabajo ha costado 70.000 libras egipcias, o sea, 2,8 libras por palabra y proseguirá durante cuatro años. Son los términos geológicos los que han sido primero objeto de los trabajos, así como términos zoológicos (4.500 palabras), químicos (4.750), físicos (3.800) y botánicos (3.500). Quince nuevos manuales, utilizando exclusivamente los nuevos términos árabes, han sido confeccionados por los cuidados de las cinco Universidades de la República Árabe Unida.»

«Krutwig eta zu esaten ari zeraten gauzetan nik eztet ezer herririk aurkitzen. Euskerak kultur-itzak griego eta latiñetik artu bear litzukeala, ta abar: aspaldidanik esan nituen nik oiek danak». Au ere bota zidan Altube jaunak iñoiz; eta egia. Nik aitortu bear det orduan eznuela Altube-ren itzaldi au ezagutzen, baiña orain, arretaz aztertu dedanean, leialtasun osoz ematen diot arrazoia. Izan ere Altube jaunak 1922-gn. urtean esan zituen oiek danak, nai litzakean argitasunik eta zeaztasunik aundienaz, bizkaiera jator eta txukun batean. Nori berea.

Jokabide au —kultur itzen billa griego eta latiñetiko itzetara jo-tzea— egiñean ere zabaldu da pixka bat egungo idazleetan. Eta nere ustez ba-da bat ori oso egoki, arau jakin batzuen bidez eta euskal arima batere mindu gabe, egiten dakiana: Jon Mirande, prosaz idazten duanean. *Egan*-en agertu dituen lanei begiratu besterik eztago. Kultur eta jakintza-gaiak darabilzkianean, ba-du prosa bat gai oietan bear dan bezelakoa, otza, zeatza, normalizatua, lapurtar klasikoa oiñarriztat arturik. Au li-tzake trenbide zabaleko euskara, dialektuetako trenbide estuen gaiñetik sortu bear genukeana.

Dana dala eta ikusi danez, gure Altube-k jakin zuen gure izkuntza-ren auzia bear dan oztasunarekin aztertzen.

Bearbada gure literatura zaarrari etzion eman zor zaion aiñako ajola. Aurreko orrietan aipatu det aren esakun bat, nik ziñatuko eznukeana.

Beste sail batzuetan ere lan arrigarria burutu zuen Altube jaunak. Euskal joskeraren eta euskal azentuaren barrutian, alegia. Baiña emen iztegi az ari gera eta eztet beste lan oitan sartzeko asmorik.

Auxe bakarrik esango det: oso zorrotza zala Altube jauna joskera-kontuan. Iztegian bezin zabala, joskera-arazoetan estua zan eta ertsia.

Bein arpegitara jaurti nion gure Ordenako idazle bikain batek esaten duana: Altube jaunak itzen purismua kendu digu, eta gero beste purismu bat berak sartu digu: joskeraren purismua. Eta bata ezpada onartzekoa, bestea zergatik onartu bear degu?... Uste det etziola atsegin geiegi egin ateraldi onek. Baiña joskera-kontuak eztira batzar onetakoak.

Bukatzeko: gidari seguru bat, ao betezko maisu osoa, irizpide zuur zuzenen emale, orra zer degun Altube jauna. Ildo bat urratu eta zabaldu digu. Iztegi saillean iñork ez bezela erakutsi du euskerari dagokion bidea.

Arantzazu, 1963-IX-30

Fr. Luis Villasante, O. F. M.